

ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК СПОСІБ НАЗИВАННЯ ОСІБ В УКРАЇНСЬКИХ АРГО

У статті розглянуто запозичення як спосіб особового назовництва в українських арготичних системах. З'ясовано загальні риси зазначеного явища у вітчизняних діяхронійних соціолектах, визначено прагматичні настанови називачів під час аналізованого процесу.

Ключові слова: номінування, запозичення, арго, прагматика, конотація, іронія.

Запозичення посідають важливе місце в українській мові, постаючи одним із основних джерел її поповнення та збагачення. Ця особливість є типовою для всіх мовних складників, з-поміж яких за рівнем «етранжизації» помітно вирізняються арго. Однак українські соціолектологи у своїх розвідках майже не зважають на причини, перебіг і наслідки запозичень, розглядаючи їх здебільшого в етимологічному аспекті — прикладом цього може бути фундаментальна праця О. Горбача «Арго в Україні» [1]. Такий стан речей зумовлює актуальність нашої статті, визначаючи її мету — проаналізувати особові арготичні етранжизми щодо прагматико-конотаційних настанов номінаторів. Завдання дослідження полягає в розгляді українських арготичних запозичень і з'ясуванні їхніх особливостей з огляду на соціолектне побутування.

Запозичення чужомовних номенів¹ є відносно продуктивним способом називання осіб в українських арго, який реалізує свої потенції в розгалуженій системі міжмовних контактів. Вказану ознаку зумовлюють екстралінгвальні особливості номінування: до них зараховуємо як загальні (пов'язані з розвитком національної мови й українського етносу), так і арготичні чинники (залежні від комунікативної мети, умов і перебігу називання в окремій соціальній групі). Їхній синтез забезпечує збагачення субстандартного лексику новими номенами, впливає на реалізацію зазначеного процесу.

¹ Під цим явищем розуміємо власне запозичення чужомовного номена без будь-яких семантичних чи словотвірних трансформацій.

Однією з основних причин входження етранжизмів до українських історичних соціолектів є контакти носіїв аргю з представниками інших народів. Цьому сприяла поліетнічність тогочасної України й різні обставини буття мовців: мандрівний спосіб життя, групова між-національна корпоративність і побутування в багатонаціональному професійному середовищі. Зазвичай такі контакти активніше зреалізовано в межових регіонах, якими є майже всі українські арготичні ареали. До того ж не варто забувати й етноси, які тією чи тією мірою «постійності» взаємодіяли з українцями — ідеться про євреїв і циган.

З іншого боку, слід зважати на полілінгвізм соціолектоносіїв, пов'язаний із використанням чужої мови як державної. Насамперед це стосується бурсацько-семінаристських чи кримінально-вуличних соціолектів, які побутували в неукраїнськомовному соціумі — мовою школи й тюрми у Східній Україні була російська (для західних теренів — німецька чи польська мови). Така мовна ситуація зумовлювала активне входження запозичень до соціолектів, впливаючи загалом на їхній розвиток — посилювалася взаємодія периферії та ядра субстандартів, межі називання розширювалися й поступово відбувалася розгерметизація аргю.

Не менш важливими вважаємо прагматичні причини запозичення персоналізмів до українських аргю. До них зараховуємо номінативно-засекречувальні прагнення носіїв соціолектів, які намагалися, використовуючи незрозумілі пересічному мовцеві чужизми, налагодити якнайкраще спілкування у своїй соціальній групі чи позначити конкретний елемент дійсності так, щоб його розуміли лише «свої». Зазначені інтенції зумовлювали специфічну символізацію реалій довкілля, формуючи соціумну знаковість названого, вироблення мовного коду, розшифрованого лише в арготичному середовищі. Це впливало й на статус номінатора, вивищуючи його як носія певних таємних знань, здатного переосмислити повсякдення в зіставленні зі складнішими з точки зору комуніката елементами буття.

Крім того, апелювання до чужомовного створювало ефект несподіваності, новизни — вказівки на ігрові потенції номінатора як порушника звичного стану речей. Інколи воно навіть визначало внутрішню ієрархію арготичного середовища, створюючи специфічну рольову

гру, у якій кожен з аргоносіїв посідав відповідне місце й отримував окрему чужомовну назву. Таку мовно-екзистенційну травестію засвідчує бурсацьке арго, носії якого часто копіювали реалії чужого середовища, переносячи їх на свою повсякденну дійсність. Подібні явища репрезентують карнавалізаційні процеси в українських соціолектах, прикметні і для європейських субстандартних систем, й вказують на важливе значення запозичень не лише як номінативних одиниць, а й як реалізаторів людичної функції в арго.

Для українських арго типовими є декілька шляхів запозичення персоналізмів; саме вони зумовлюють виокремлення відповідних груп соціолектизмів за походженням, які розглянемо докладніше.

Найпродуктивнішими серед арготичних запозичень є **полонізми**, сконцентровані в західноукраїнських соціолектах. Така соціумна належність зближує їх з просторічною лексикою, утруднюючи зарахування окремих номенів до арго (*вар'ят* «дурень, божевільний» [1, с. 130], *зух* «відчайдух» [3, с. 43], *кобіта* «жінка, дівчина» [2, с. 165], *курва* «повія» [1, с. 142] тощо). Тому переважальним критерієм арготичності визнаємо соціальну обмеженість уживання — побутування номенів лише у вузькому колі мовців чи використання таких назв у польських соціолектах, тобто міжарготичне запозичення (*біна* «дівчина» [1, с. 52], *кивайнога* «посильний» [2, с. 144] тощо). Інший критерій — зазначені одиниці здебільшого не входять до складу просторічної лексики польської та української мов, їх не фіксують відповідні словники.

Згадані міжарготичні запозичення зазвичай оприявлено в корпоративних соціолектах як вияв професійних контактів носіїв українських арго з польськими «колегами». Звідси — переважання окремих тематичних груп серед особових арготизмів-полонізмів: найпомітнішими є назви вояків за званням чи родом служби (*рубанек* «рядовий» [2, с. 160], *шулан* «жовнір» [6, с. 48]), злодіїв і повій (*ойоек* «злодій» [6, с. 55], *хонте* «повія» [1, с. 66]), ремісників (*гризінітка* «кравець» [1, с. 134], *скробідеска* «столяр» [1, с. 154]), а також ознакові персоналізми (*мігляниця* «підліток» [1, с. 86], *цьолек* «дурень» [1, с. 161], *шарапата* «обідранець» [3, с. 9]). Вони свідчать про широкі номінативні можливості полонізмів в українських соціолектах, пов'язані з образністю,

метафоричністю мотиваторів — немає потреби вигадувати щось своє, бо воно не буде таким «цікавим» чи експресивним (*висьцігуфка* «повія» [2, с. 158] зіставляють із пол. *wyścigówka* «велосипед», а *цукерник* «каналар, асенізатор» [1, с. 67] з *cukiernik* «виробник солодоців»). Це впливає на розвиток номінативних процесів у питомій арготичній лексиці, потенційно вказуючи на запозичення не лише готових номінів, а й моделей називання осіб й уможливаючи безперешкодне вхождення полонізмів до національного аргю без порушення загальних принципів соціолектного номінування.

Важливими серед арготичних етранжизмів є **германізми**: найчастіше вони позначають кримінальні «спеціальності» (*маравихер* «кишеньковий злодій» [5, с. 16], *флокеншіссер* «кишеньковий злодій, який «полює» за великими сумами грошей» [5, с. 17], *шніфер* «злодій, який обкрадає помешкання через квартиру» [5, с. 17]), маркують людину в межах корпоративного соціуму, реалізуючи при цьому не лише номінативні, а й прагматичні потреби мовців. Власне номінатори прагнуть набути більшого авторитету серед необізнаних чи посісти відповідне місце серед своїх, що унаочнює переважання арготизмів на позначення помічників злодіїв чи дрібних, незначних або недосвідчених крадіїв: *унгібер* «помічник вломника, який збирає необхідну інформацію» [5, с. 17], *фертицер* «помічник кишенькового злодія» [5, с. 17], *вішток* «недосконалий злодій» [5, с. 16]. У такому разі запозичена лексема є своєрідним маніпулятивним елементом, який примушує реципієнта повірити у значущість повідомлюваного, прийняти правила пропонуваної гри.

Ці ж номінативні настанови реалізовано у «вояцьких» германізмах, серед них переважають назви за особистими якостями людини, рисами характеру чи певною виділюваною ознакою: *кріпель* «каліка» [2, с. 160], *тротель* «дурень» [2, с. 160], *файгель* «боягуз» [2, с. 144]. Номінатори обирають такі етранжизми, зважаючи на їхнє звукове оформлення чи внутрішню образність — тут спрацьовують механізми суб'єктивного вибору людини, спрямовані на економність називання (легкість вимови, мовні й позамовні асоціації, іронія тощо). Зокрема, арготизм *екстравуршт* «людина з претензіями» [2, с. 147] підсвідомо відсилає слухача до їжі (нім. *Extrawurst* «спеціальна ковбаса»), *фукс*

«новачок» [2, с. 150] — до тваринного світу (нім. *Fuchs* «лисиця»), а *цувакс* «новобранець» [2, с. 161] опредметнює особу, применшуючи її значення (нім. *Zuwachs* «доріст, приріст»). Очевидним чинником цього номінативного відбору стає частотність уживання номена в корпоративному середовищі, його загальність, «побутовість» чи використання авторитетнішими представниками соціуму, формуючи моду на згадані слова. Таку тенденцію посилено в аргі жорстких ієрархічних груп (армія, кримінальний світ, вулиця, частково школа), у чому вбачаємо вияв стійкої залежності номінативних процесів від умов буття в окремому соціальному середовищі.

«Побутовість» як номінативний чинник засвідчує низка вуличних арготизмів на позначення осіб за професією чи певною видільною ознакою. Такі номени увіходять до соціолектних систем під тиском загальномовного чи просторічного мовлення, вказуючи на двобічний зв'язок між субстандартом і літературною мовою. Запозичену лексему використовують в аргі як еквівалент, замітник загальноновживаного питомого номена, який суттєво поступається йому на узуальному рівні (порівняймо для прикладу *фаерман* [1, с. 157] і *пожежник*, *гішефтсман* [1, с. 84] і *торговець*). Тобто етранжизм, не маючи можливостей витіснити з ужитку традиційне позначення, стає «популярним» у соціолектному середовищі через свою структурно-змістову «привабливість» чи засекачувальні властивості. У подальшому почасти спостерігаємо поступове входження таких соціолектизмів до розмовного літературного мовлення й перебування у стильовій опозиції до загальноновживаних відповідників — подібне стосується здебільшого арготизмів на зразок *бенькарт* «нешлюбна дитина» [1, с. 82], *камрат* «товариш» [1, с. 80], *кумпан* «товариш» [1, с. 86], які узуалізуються під впливом позамовних чинників — соціальних зрушень у суспільстві й пов'язаної з ними «вульгаризації» мови. Відповідно розгерметизування соціолектів веде до суттєвого переосмислення номінативних процесів і зміни криптоалічних прагнень мовців на конотаційно-прагматичні.

Більшість особових **росіянізмів** сконцентровано в кримінальному та бурсацькому соціолектах, що є наслідком російськомовного оточення, основного для кримінально-в'язничного та школярського середовища кінця XIX — початку XX століття. Тому в зазначених со-

ціолектах переважають прямі запозичення з російських кримінальних арго з невластивими для української мови поєднаннями фонем чи нетиповими словотворчими засобами: *копеечник* «дрібний злодій» [3, с. 30], *нальотчик* «розбійник» [1, с. 100]. Основу таких номенів становлять назви на позначення різних категорій злодіїв або в'язнів з переважанням чужомовних арготизмів як маркерів соціального статусу: *откарищик* «в'язень, який відмовляється працювати» [1, с. 100], *растратчик* «засуджений за розкрадання громадських грошей» [1, с. 102]. Водночас у зазначених арготизмах наявні конотаційні компоненти, які посилюють експресивність номена, забезпечують його мовну «свіжість», а отже, і постійну цікавість для носіїв арго.

Найчастіше згадані процеси зумовлено нетиповою метафоричністю — смисловим зіставленням, ґрунтованим на актуалізації периферійних сем і складних асоціативних зв'язках: *больной* «арештант» [1, с. 95], *скамеєчник* «конокрад» [4, с. 20], *тяжеловес* «убивця» [1, с. 93]. Це репрезентує тенденції до зашифрованості/кодованості понять на підставі мовної гри з певною соціальною значущістю — за кожним учасником закріплено відповідну роль у такій травестії. Подібні явища каталізують семантичні трансформації: наявність номена *больной* розширяє лексичну структуру соціолектів, зумовлюючи постання арготизмів *доктор, лечить* тощо. Це свідчить про потребу мовців заповнити номінативні лакуни за рахунок аналогічних процесів не лише в межах питомої мови і супровідний пошук найкращого мовного репрезентанта задля досягнення прагматичних інтенцій.

Натомість у школярському арго спостерігаємо дуалістичність російських запозичень: з одного боку, їх закономірно використовують внаслідок соціальних чинників (російська була мовою викладання й майбутньої професії), з іншого — потужними були контакти між школярськими й вуличницькими соціолектами. Тому значна кількість етранжизмів вказує на соціумну оцінку особи як представника певної верстви чи прошарку суспільства (*деревня* «селянин» [7, с. 185], *лепйоха* «солдат» [7, с. 190]) з обов'язковим конотаційним зниженням. Таке зниження реалізують розмовні маркери, зумовлюючи активну взаємодію арго та просторіччя, в основу якої покладено принципи мовної іронії й сарказму (школярі звертали увагу на нега-

тивні риси людини, нівелюючи будь-яку позитивну чи нейтральну оцінку).

Серед арготичних *галліцизмів* переважають номенни на позначення негативних з погляду соціолектомоців рис людини (*марод* «хворий» [2, с. 146], *піжон* «елегант» [1, с. 101], *фанфарон* «зарозумілий елегант» [1, с. 157]) — етранжизм стає маркером ворожого сприйняття, висміювання. Утім не варто відкидати й суттєвого впливу західноєвропейських арго на українські соціолекти, зумовленого активними міжетнічними контактами в кримінальному середовищі. Наслідком цих процесів найчастіше стають соціолектизми, пов'язані з культурним життя (*альфонс* «сутенер» [1, с. 94], *апаши* «бандит» [1, с. 94]). Зазначена риса свідчить про відносно високий освітній та інтелектуальний рівень називачів, їхню здатність зіставляти явища з різних сфер буття і вказує на складність номінативних процесів — часте залучення лінгвокультурних складників розширює асоціативне поле національних субстандартних систем, формує нові можливості й напрямки збагачення арготичного лексикону.

Лінгвокультурний компонент особливо виразний у *латинізмах*, використовуваних як травестійна спроба бурсаків сконструювати своє середовище, взоруючи на Стародавній Рим: *консул, сенатор, префект, фіскал, цензор* [3, с. 5]. Позамовним чинником такого запозичення стає система класицистичної освіти в тогочасних духовних закладах, а саме вплив пізнавальних складових на номінативні процеси (латина була мовою науки й освіти і становила основу шкільницької термінології). Найчастіше такі процеси зумовлювали запозичення особових номенів, пов'язаних з бурсацькою ієрархією: *дуктор, ликтор, спекулятор, фамельяш* [3, с. 50] — ішлося про надання людині певного статусу в ігровій формі. Імовірним супровідним елементом цих явищ вважаємо індивідуальний аспект номінування: встановлення асоціативного зв'язку з певною подією й поступове поширення такого «асоціювання» під впливом моди чи авторитету називача: арготизми *артіфекс* «артист» [7, с. 181] і *маскуліна* «солдат» [7, с. 190], очевидно, постали під час оволодіння латиною й засвідчують особисті вподобання бурсаків (можливо, були зразками відмінювання, часто вживалися в текстах тощо).

Особові запозичення з *угорської та румунської* мови активні в аргі внаслідок безпосередніх міжговіркових/міждіалектних контактів і належності носіїв до однієї держави — Австро-Угорської імперії. Територіальна близькість і зосередження передусім у межах закарпатського аргі зумовлюють тотожність цих етранжизмів незважаючи на відносну відрубність названих мов (належать до різних мовних сімей, помітно відрізняються за структурою). Указана особливість свідчить про переважання внутрішньоарготичних принципів над загальномовними на рівні запозичення: її оприявнюють номени на позначення соціальної чи індивідуальної ознаки людини (*бімбов* «недотепа» [1, с. 119], *ковдош* «прошак» [1, с. 121]) як вияв соціолектної прагматики — висловити ставлення до позначуваної особи залежно від її соціумної належності. Це вказує на домінування індивідуальних ознак людини в арготичному середовищі й вибудовування своєрідної оцінної шкали на підставі саме особистісних критеріїв.

У вітчизняних вуличних і кримінальних аргі помітними є особові *гебраїзми* — євреї становили відносно стійкий етнічний прошарок у тогочасних українських містах, і спілкування з ними в поліетнічному урбаністичному середовищі стимулювало входження найприкметніших виразів до арготичного словника: вони позначають стать (*сикса* «жінка, дівчина» [1, с. 102], *шейгіц* «хлопець» [1, с. 57]), риси характеру (*махер* «хитрун» [1, с. 124], *мішігене* «божевільний» [1, с. 100]) тощо. Причину такого відбору вбачаємо в тісних міжетнічних контактах, за яких гебраїзми стають стійкими елементами місцевих говірок, увіходячи до загального розмовно-просторічного лексикону і вказуючи на брак потреби в номінативній спеціалізації довкілля.

Отже, серед арготичних персоналізмів переважають запозичення з тогочасних офіційних мов і мов-сусідів, тому визначальними для номінування осіб в аргі вважаємо прямі міжмовні контакти. Важливим складником цього процесу є посередництво чужомовних аргі і міських говірок/просторіччя, які досить часто стають підґрунтям для розширення соціолектного лексикону. На смисловому та структурному рівнях такий механізм запозичення зумовлює акцентування на індивідуальних ознаках людини та позначенні особи за місцем у професійному соціумі. Це вказує на домінування соціальних і ціннісних

орієнтирів у світогляді носія аргю, оприявнених через конотаційні компоненти. У такому разі помітним визнаємо вплив зовнішньої форми слова й метафоричності його внутрішньої структури на перебіг номінування, залежний від прагматичних настанов соціолектомовця (засекречування, мовна гра, власне номінування). Це свідчить про неспонтанність, мотивованість назовницьких явищ, вибір найкращого мовного відповідника для позначуваного, вказуючи на системність арготичних запозичень, більш ґрунтовне вивчення яких на семантичному й дериваційному рівнях є перспективами наших подальших досліджень.

Список літератури

1. Горбач О. Аргю в Україні / Олекса Горбач. — Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. — 688 с.
2. Горбач О. Аргю українських вояків / О. Горбач // Наук. зап. УВУ. Філософічний факультет. — 1963. — Ч. 7. — С. 138–173.
3. Горбач О. Аргю українських школярів і студентів / О. Горбач // Наук. зап. УВУ. Філософічний факультет. — 1966. — Ч. 8. — С. 3–55.
4. Горбач О. Вулично-тюремні арготизми у Франковій прозі / О. Горбач // Записки НТШ. — 1963. — Т. 177. — С. 197–206.
5. Горбач О. Правопорушницькі східноукраїнські арготизми в дотичних словниках і в літературі перед І світовою війною / О. Горбач // Наук. зб. УВУ. — 1974. — Т. 8. — С. 14–28.
6. Студинський К. Лірники / К. Студинський. — Львів, 1894.
7. Широцький К. Словарець бурсацького говору / Кость Широцький // Зб. ХІФТ. Нова серія. — Харків, 1998. — Т. 6. — С. 181–206.

Ye. Redko

BORROWING AS A WAY OF NOMINATING PERSONS IN UKRAINIAN ARGOT

The article deals with borrowing as a way of nominating persons in Ukrainian Argotic systems. We have managed to identify general features of this phenomenon in national diachronic sociolects (social dialects), as well as pragmatic intentions of nominators during the analyzed process. Also we have determined that often usage of loanwords in Ukrainian Argotic systems

is caused by extra-lingual nominating specifics, such as factors dependent on communicative aims, conditions and changes of nominating in a certain social group (e.g., travel life style of Argots speakers, international group corporativity, various professional environment, poly-lingual abilities of speakers, their intention to hide information from strangers). Pragmatic intentions of Argots speakers are also important, as they used foreign lexemes to symbolize the environment, to form social value of the nomen, to create a language code known exclusively to the Argotic environment, as well as to achieve the effect of unexpectedness. That is the language unexpectedness proves that loanwords were used as an element of a language game, in which every nominated person had an important role in the society. Taking into account general peculiarities of borrowing process of Ukrainian Argotic systems, we have determined main groups of social dialects on their origin. Analyzing it was found out that basic Argotic systems were influenced by direct inter-lingual contacts implemented through strange Argotic systems or social dialects. In such names main attention is focused on individual specifics of a person, as well as his/her position in the professional environment proving valuable and social outlook of the Ukrainian Argot speaker.

Keywords: nomination, borrowing, argot, pragmatics, connotation, irony.

Матеріал надійшов 19.10.2016